

DE ERECODE

KWAME ANTHONY APPIAH

DE ERECODE

HOE MORELE REVOLUTIES
PLAATSVINDEN

VERTALING WILLEM VISSER

Boom

Oorspronkelijk verschenen onder de titel
The Honor Code. How moral revolutions happen

© Kwame Anthony Appiah, 2010

© W.W. Norton & Company, New York and London, 2010

Nederlandse vertaling

© Boom uitgevers Amsterdam, 2016

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Voor deze uitgave ontving de vertaler een werkbeurs van het
Nederlands Letterenfonds.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: Bart van den Tooren

Verzorging binnenwerk: image realize

ISBN 9789058755162

NUR 730

www.boomfilosofie.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Magistris meis et vivis et mortuis

[Voor mijn leermeesters, zowel de levende als de dode]

Het zou een soort blasfemie zijn, en bijna een belasting van de menselijke natuur, om te menen dat er een gevestigd en respectabel beroep of ambacht is waarin iemand niet voortdurend integriteit en eer aan de dag hoeft te leggen; en zonder enige twijfel is er evenzo geen beroep of ambacht dat niet zo nu en dan de verleiding biedt het tegendeel te doen.

– Samuel Taylor Coleridge, *Biographia Literaria* (1817)

INHOUD

Voorwoord	9
Hoofdstuk 1 – De dood van het duel	19
Een ongemakkelijke ontmoeting	19
Constitutionele spanningen	23
Wat dacht hij wel niet?	26
De vormen van respect	29
Eerwerelden	36
De codes veranderen	39
Traditionele bezwaren	43
Het Verlichtingsdebat	48
Het naspel	53
Wat doodde het duel?	61
De laatste duels	66
Hoofdstuk 2 – De bevrijding van Chinese voeten	69
Een nota aan de keizer	69
Eer en identiteit	75
Het begin van de gouden lotus	79
De gewoonte wordt algemeen	81
De pijn van het inbinden	84
De laatste dagen van het keizerrijk	86
De reactie van de geletterden	94
Eerwerelden	102
De Bokseropstand en zijn nasleep	103
De plaats van de eer	106
Samen optrekken	108
De grote ontbinding	113

Hoofdstuk 3 – De strijd tegen de slavernij in de westerse wereld	117
De eer van naties	117
De Britse eer en de slavenhandel	119
Moraliteit is niet genoeg	123
Vrijheid: Groot-Brittannië tegenover Amerika	128
De eer van Wilberforce	131
Oproepen aan de lagere klassen	133
Een nieuwe arbeidersklasse	135
Democratie en eer	142
De waardigheid van de arbeid	147
Hoofdstuk 4 – Oorlog tegen de vrouw	153
Verleid en verlaten	153
Moordzuchtige families	158
Leven en dood van Samia Sarwar	161
De weg van de Pashtun	165
De wetten van Pakistan	169
Actuele zaken	175
Een ander fundament van eer	180
Eer als probleem en oplossing	184
Hoofdstuk 5 – Lessen en nalatenschap	189
Eer: de kernpunten	189
Een terugblik	192
De morele factor	194
Het probleem van de hiërarchie	198
Bloeddorst	202
Achting en beroepsethiek	205
Respectabele missies	210
Bronnen en verantwoording	221
Noten	243

VOORWOORD

Dit boek is voortgekomen uit een simpele vraag: wat kunnen we van het onderzoek naar morele revoluties leren over moraliteit? Historici en filosofen hebben zeer veel over natuurwetenschap ontdekt door het bestuderen van wetenschappelijke revoluties, en dat bracht me ertoe die ‘simpele’ vraag te stellen. Thomas Kuhn en Paul Feyerabend hebben bijvoorbeeld fascinerende conclusies getrokken uit het onderzoek naar de wetenschappelijke revolutie in de zeventiende eeuw – die Galilei, Copernicus en Newton voortbracht – alsmede uit de studie van de meer recente revolutie die ons de verbijsterende theorie van de kwantummechanica schonk.

De ontwikkeling van de natuurwetenschap heeft een gigantische explosie van technologie teweeggebracht. Het motief voor het natuurwetenschappelijke bedrijf is echter niet het veranderen van de wereld, maar het begrijpen ervan. Moraliteit daarentegen is uiteindelijk praktisch, zoals Immanuel Kant stelde: wat we denken en voelen heeft weliswaar vaak een moreel aspect, maar de kern van de moraliteit betreft ons handelen. Een revolutie is een plotselinge grote verandering, en dus moet een morele revolutie gepaard gaan met een snelle verandering in moreel *gedrag*, en niet alleen van morele gevoelens. Aan het einde van een morele revolutie, net zoals na een wetenschappelijke revolutie, hebben de dingen een nieuw aanzien. Als de mensen daarna terugkijken, en dat geldt zelfs al voor de volgende generatie, vragen ze zich af: ‘Wat dachten we wel niet? Hoe konden we *dat* al die jaren toch zo doen?’

Om die reden heb ik een aantal morele revoluties bekeken om te zien wat we ervan kunnen opsteken. Ik merkte vrijwel onmiddellijk op dat de afzonderlijke gevallen die ik onderzocht – het verdwijnen van het duel, het staken van de zogenoemde voetinbinding in China en het einde van de trans-Atlantische slavernij – bepaalde onverwachte kenmerken gemeen hebben. Eén ervan is dat voordat men stopte met al deze praktijken, de argumenten ertegen algemeen bekend waren en ook als redelijk werden beschouwd. En die argumenten waren niet alleen al bekend, maar ze waren ook zó geformuleerd dat wij – in andere culturen of andere tijdperken – de juistheid ervan kunnen inzien. Wat er ook gebeurde toen er aan deze immorele praktijken een einde kwam, het was niet, zo kwam het mij voor, doordat de mensen overstag gingen door nieuwe morele argumenten. Duelleren was altijd al moorddadig en irrationeel, voetinbinding was altijd al pijnlijk en verminkend, en slavernij vormde altijd al een aanslag op het mens-zijn van de slaaf.

Zo werd ik verrast door iets wat níét was gebeurd. De tweede waarneming, die mij veel meer verbaasde, betrof iets wat wél gebeurd was, namelijk dat in al deze overgangen een centrale rol werd vervuld door iets wat van nature ‘eer’ genoemd wordt. Dit leidde tot het onderzoek waarvan de resultaten in dit boek zijn bijeengebracht. Het is natuurlijk niet echt verwonderlijk dat duelleren te maken had met eer, en eigenlijk ook niet dat er een einde aan dat duelleren kwam toen er nieuwe ideeën over eer opkwamen. Maar het is volgens mij wél opvallend dat ideeën over nationale eer, en de eer van arbeiders die ver verwijderd waren van de plantages in de Nieuwe Wereld, zo’n belangrijke rol speelden in het beëindigen van respectievelijk de voetinbinding en de slavernij.

Verder bleek dat deze zaken ook nauw samenhangen met kwesties over de rol van onze sociale identiteit – die van man en vrouw, homo en hetero, Amerikaan en Ghanees, christen, moslim en jood – bij de vorming van onze gevoelens en de keuzes die we maken. In een eerder boek heb ik een aantal

manieren onderzocht waarop identificatie met familie, etnische afkomst, religie en volk ons aan anderen kunnen binden wat betreft trots en schaamte. Daardoor was ik er wellicht extra op gespist om de verbanden te vinden tussen eer en identiteit die zich in de kern bevinden van de morele revoluties die ik ga bespreken.

Dit lijkt me een samenhang die aandacht verdient. Identiteit verbindt deze morele revoluties met een aspect van de menselijke psychologie dat op grote schaal werd veronachtzaamd door ethici die lang in de Anglo-Amerikaanse sfeer hebben gewerkt, al treedt het in recentere ethiek en politieke filosofie meer op de voorgrond: namelijk het grote belang dat we voortdurend hechten aan status en respect; onze menselijke behoefte aan wat Georg Wilhelm Friedrich Hegel *Anerkennung* noemde – erkenning. Wij menselijke wezens willen dat anderen op gepaste wijze reageren op wie we zijn en wat we doen. We willen dat anderen ons erkennen als met bewustzijn begaafde wezens, en we willen hun te kennen geven dat we hen ook als zodanig beschouwen. Wanneer we op straat naar een ander kijken en in de uitwisseling van blikken een wederzijdse erkenning voelen, drukken we een fundamentele menselijke behoefte uit en reageren we – onmiddellijk, onbewust en zonder moeite – op de behoefte die we in elkaar herkennen. Hegels beroemde bespreking van de worsteling om erkenning is te vinden in zijn *Phänomenologie des Geistes*, in het bestek van zijn onderzoek naar de relatie tussen heer en knecht. Ik geloof niet dat hij zich erover zou verbazen dat de beweging voor afschaffing van de slavernij een deel van haar energie ontleende aan het hier bedoelde streven naar erkenning.

Mijn onderzoek bracht me dus op iets wat ik niet helemaal verwachtte: ik wil nu een cruciale rol opeisen voor eer in ons denken over wat het betekent om een geslaagd menselijk leven te leiden. Aristoteles vond dat het beste leven een leven is waarin je iets bereikt wat hij *eudaimonia* noemde, en aan het bestuderen van *eudaimonia* gaf hij de naam ‘ethiek’. Ik

beschouw dit boek als een bijdrage aan de ethiek in de zin van Aristoteles, en het is in die zin dat ik het woord in het vervolg zal gebruiken.

Eudaimonia wordt wel vertaald als ‘geluk’, maar dat is misleidend. Aristoteles bedoelde met het woord dat je floreert als je eudaimonia hebt, en ik zou ‘floreren’ willen parafraseren als ‘goed leven’, zolang men maar niet denkt dat ‘goed leven’ alleen inhoudt dat je goed bent jegens anderen. De waarden die ons leiden bij de bepaling van wat we anderen verschuldigd zijn, vormen een deelverzameling van de vele waarden die ons leven richting geven, en ik geloof dat het redelijk is om het bedoelde, specifieke type waarde ‘morele waarde’ te noemen. Duelleren, voetinbinding en slavernij zijn in die zin duidelijk morele thema’s: slaven, vrouwen met ingebonden voeten en dode duellisten wordt iets onthouden waar ze recht op hebben.

Het is duidelijk dat moraliteit in deze zin een belangrijk aspect is van de ethiek: een deel van het goede leven bestaat erin dat ik voor anderen doe wat ik behoor te doen, en een van de kenmerken van de laatste paar eeuwen is een toenemende erkenning van onze verplichtingen jegens elkaar. Maar een goed leven houdt veel meer in dan moreel goed zijn, en de filosofie laat zich er maar al te vaak toe verleiden om de grote veelvuldigheid van factoren tekort te doen die de levens van mensen in goede banen leidt. Een goed leven omvat relaties met familie en vrienden, die niet alleen worden beheerst door wat we anderen verschuldigd zijn, maar ook door wat we hun uit liefde en uit onze eigen vrije wil geven. Sociale activiteiten verbeteren het leven van de meeste mensen. We bezoeken een kerk of een andere plek van aanbidding, we doen samen aan sport of kijken ernaar, en we bemoeien ons met de lokale en nationale politiek. We doen ook ons voordeel met de keuze die we voor onszelf maken uit de vele dingen die waardevol zijn voor de menselijke ervaring, zoals muziek, literatuur, film, de beeldende kunsten, en tevens met onze hobby’s, zoals koken,

tuinieren en het bestuderen van onze familiegeschiedenis. Het menselijk goede kent vele verschijningsvormen.

Eén manier om een idee te krijgen van hoe en waarom eer een rol speelt in de ethiek is het besef dat eer en respect samenhangen, want respect en zelfrespect zijn eveneens zonneklaar menselijke kernwaarden; het zijn zaken die bijdragen aan eudaimonia en ons helpen een goed leven te leiden.

Een flink deel van mijn leven als wetenschapper heb ik geprobeerd mijn vakgenoten te overtuigen van het filosofische en praktische belang van zaken die ze misschien enigszins veronachtzaamden: ras, etnische afkomst, gender en seksualiteit, nationaliteit en religie... al die rijke, sociale, identiteitsvormende factoren die ons leven bepalen. Eer, zo blijkt, is ook zo'n cruciaal thema dat door de moderne ethiek is verwaarloosd. Eer is cruciaal, en een van de redenen daarvan is dat ze, net zoals andere factoren die onze sociale identiteit vormen, onze levens verbindt. Rekening houden met eer kan ons ook, net zoals inzicht in het belang van sociale identiteit, helpen anderen te behandelen zoals we behoren te doen en het beste van ons eigen leven te maken. Ooit wisten filosofen dit – lees Montesquieu maar, Adam Smith of wederom Aristoteles. 'Respect' en 'zelfrespect' doen het aardig goed in de moderne filosofie; het ermee samenhangende, maar ervan onderscheiden begrip 'eer' lijkt echter grotendeels vergeten. Het is daarom tijd, zo stel ik voor, om de 'eer' in de filosofie te herstellen.

De historische periodes die ik in dit boek onderzoek, belichten verschillende kenmerken van de manier waarop eer in de loop der tijden en op uiteenlopende plaatsen functioneert – en stellen ons zo in staat die kenmerken te onderzoeken. Aan de hand van elk kenmerk kunnen we elementen aan het hele beeld toevoegen. We volgen een route van Groot-Brittannië naar China en vervolgens weer terug naar de westerse wereld, en op die reis zullen we een dieper inzicht krijgen in de vele aspecten van eer. Het gaat hier niet om drie afzonderlijke, lokaal bepaalde verhalen, maar om draden van één menselijk

verhaal; een verhaal dat mensen in Singapore, Mumbai of Rio de Janeiro net zo goed aangaat als in Los Angeles, Kaapstad of Berlijn. Hoewel er op al die plekken lokale variaties zullen zijn op het thema ‘eer’, ben ik er toch zeker van dat we punten vinden die ons in essentie dezelfde lessen leren.

Het is echter niet alleen mijn oogmerk om andere mensen en andere tijden te begrijpen, maar ook om ons leven nu te belichten. Om precies te zijn wil ik de lessen die we kunnen trekken uit het verleden gebruiken om een zeer urgent probleem in de moderne wereld aan te pakken dat met eer samenhangt: de moord op vrouwen en meisjes uit naam van de eer. Wanneer we in hoofdstuk 4 naar Pakistan reizen, zullen we erop voorbereid zijn om een van de duistere aspecten van eer onder ogen te zien en te begrijpen. Net zoals met de gevallen uit de geschiedenis kunnen we de lessen die we op één plaats leren ook elders toepassen. Ik richt me op Pakistan, maar het is belangrijk om nu al te beseffen dat dit beslist niet de enige plaats is waar eerwraak nog steeds voorkomt.

Moord uit eergevoel is niet de enige manier waarop eer tegenwoordig functioneert, en in het laatste hoofdstuk wil ik bekijken of we in het verschijnsel eer een zin kunnen ontdekken die ons in staat stelt andere hedendaagse problemen de baas te worden. ‘Wat dachten ze wel niet?’, vragen we over onze voorouders, maar we weten dat onze nakomelingen over een eeuw dezelfde vraag over ons zullen stellen. Wat zullen ze het vreemdst aan ons vinden? De vs houden één procent van hun bevolking gevangen en onderwerpen vele duizenden gedetineerden aan jarenlange eenzame opsluiting. In Saoedi-Arabië mogen vrouwen niet autorijden. Er zijn vandaag de dag landen waar op homoseksualiteit levenslange gevangenisstraf staat, of zelfs de doodstraf. Verder is er de verborgen realiteit van de bio-industrie, waar honderden miljoenen zoogdieren en miljarden vogels een deerniswekkend, kort leven leiden. Of neem het tolereren van extreme armoede, zowel binnen als buiten de ontwikkelde, westerse wereld. Op een dag zullen mensen zich niet alleen realise-

ren dat bepaalde oude praktijken verkeerd waren en nieuwe beter zijn, maar dat die oude praktijken ook iets beschamends hadden. In de overgang naar die nieuwe tijd zullen veel mensen dingen anders gaan doen, uit schaamte voor de manier waarop ze eerder werden gedaan. We koesteren dus misschien geen valse hoop als we verwachten dat we de wereld kunnen verbeteren door eer een passende plaats te geven. Het doel van dit boek is een verklaring te vinden voor het verschijnsel eer, om inzicht te krijgen in het blijvende belang ervan voor ons allemaal.

Toen ik nog een jongen was, had de Ierse zanger Val Doonican een hit met de song 'Walk Tall', waarin hij zong over wat zijn moeder hem vertelde toen 'zijn kruin tot kniehoogte reikte'. 'Walk tall' ['rug recht'], zei ze, en ze maande hem ook 'to look the world right in the eye' [de wereld recht in de ogen te kijken]. Ik was misschien iets groter toen ik het liedje hoorde, maar ik herinner me dat deze moederlijke raad me aansprak (ook al zat de figuur die in het lied aan het woord is in de gevangenis, omdat hij de raad van zijn moeder in de wind had geslagen...). Val Doonican had een prachtige stem en de melodie van zijn hit was geweldig, maar de reden dat het liedje meer dan veertig jaar beklifde is ongetwijfeld dat het de simpele uitdrukking is van een ideaal van eer. De psychologie van eer hangt nauw samen met rechtop lopen en de wereld recht in de ogen kijken. De moeder van Val zei hem ook 'zijn hoofd omhoog te houden', en wanneer mensen met een zeker eergevoel die recht van lijf en leden zijn beseffen dat ze recht hebben op respect, lopen ze ook letterlijk met hun hoofd omhoog. We zien aan hen dat ze zelfrespect hebben, en zelf merken ze dat aan hun opgezette borst en hun rechte rug.

Vernedering daarentegen kromt de rug en doet de ogen neerslaan. Wanneer iemand iets schandelijks doet, zeggen we in het Asante-Twi,* de taal van mijn vader: 'Zijn gezicht is

* Asante-Twi wordt gesproken in Ghana.

gevallen', en inderdaad is het gezicht van de schaamte dat van iemand met neergeslagen ogen. Als er een woord voor 'eer' is in het Asante-Twi, dan moet het *animuonyam* zijn, een woord dat de wortel *nim* bevat, dat 'gezicht' betekent. Iedereen weet dat de Chinezen spreken over 'je gezicht verliezen', maar ook in het Frans en het Duits, net zoals in het Engels, kun je je gezicht verliezen en redden. Oost-Azië, West-Europa en West-Afrika zijn drie zeer verschillende gebieden. Een en ander suggereert dat mensen overal deze diepgewortelde gevoelens en associaties hebben.

Het gaat niet alleen om wat je opzettelijk met je gezicht doet, of je het nu breduut toont of het verbergt. We blozen onwillekeurig van schaamte, en tranen wellen op wanneer we intense gevoelens hebben, vooral bij morele emoties zoals verontwaardiging en trots. Het is bij uitstek het gezicht waaraan we kunnen zien wat anderen voelen, en zo lijkt de nauwe samenhang van 'eer' en 'gezicht' erop te wijzen dat eer onze gevoelens alleen bezighoudt als we 'in het gezicht' zijn. Dat zou natuurlijk een dwaling zijn; schaamte kun je ook heel goed in je eentje ervaren.

In de zeventiende eeuw schreef René Descartes: 'ik moet bekennen dat ik bloos van schaamte wanneer ik bedenk dat ik deze auteur vroeger geprezen heb...'¹ We zien hem in zijn studeerkamer zitten terwijl hij nadenkt over zijn eerdere loftuitingen en zich realiseert dat zijn oordeel onbezonnen was; een onbezonnenheid die inhoudt dat hij niet langer recht heeft op volledig intellectueel respect. Het schaamrood stijgt hem naar de kaken. Wie iets geeft om zijn eer, wil respect waardig zijn. Als je beseft dat je iets gedaan hebt wat je onwaardig maakt, voel je schaamte, ongeacht of iemand naar je kijkt.

Aan het einde van dit boek zal ik u hebben ingevoerd in wat je een 'theorie van de eer' zou kunnen noemen. De beste manier om dat te bereiken, denk ik, is de presentatie van de essentiële elementen van het functioneren van eer, en wel door te laten zien hoe die in het leven van individuen en gemeen-

schappen in de praktijk werkt. Aan het begin van het laatste hoofdstuk zal ik alle elementen samenvoegen van de theorie die we samen hebben ontdekt. Dat is ook de beste plaats om de volledige theorie te formuleren. Theorieën hebben immers niet veel zin zonder de argumenten die ervoor pleiten, en pas wanneer u weet waarom ik bepaalde stellingen poneer, zult u in staat zijn er een zin in te ontdekken... of uit te maken of ik al dan niet gelijk heb.

Nu weet ik wel dat veel moderne mensen niet houden van praatjes over ‘eer’ en vinden dat we zonder eer beter af zouden zijn. (Dat krijg je een paar jaar te horen wanneer je op de vraag ‘Waar ben je mee bezig?’ als antwoord geeft: ‘Ik ben een boek over eer aan het schrijven.’) Maar of je nu voor of tegen eer bent, je zult beslist gevoelens herkennen als de schaamte van Descartes en de trots van Doonican. Het is een algemeen menselijk gegeven dat de samenleving waarvan we deel uitmaken codes creëert die berusten op dit soort gedrags- en gevoelspatronen; de kern van de psychologie van de eer – het geven en ontvangen van respect – draag je in je, net zoals ieder ander normaal mens, hoe verlicht en ontwikkeld die verder ook is. Dat is één reden waarom ik geloof dat we rekening moeten houden met eer. Eer is gebaseerd op fundamentele neigingen in de sociale psychologie van de mens. Het is beslist beter te proberen onze aard te begrijpen en te leren ermee om te gaan dan te verkondigen dat we liever anders zouden zijn; of, erger nog, doen alsof we helemaal geen aard hebben. We kunnen misschien denken dat we geen boodschap meer hebben aan eer, maar eer heeft nog wel degelijk een boodschap aan ons.

Kwame Anthony Appiah
Princeton, New Jersey

